

Tamara Džamonja Ignjatović

Fragmentisana ličnost našeg doba – granice fenomena graničnosti

---

Mirjana Divac Jovanović i Dragan Švrakić: *Granična ličnost i njena različita lica*. Beograd: Clio, 2016.

Iako je fenomen „graničnosti” davno prepoznat, a koncept poremećaja ličnosti i zvanično uveden u psihijatrijsku klasifikaciju pre više od pola veka, on ne gubi na svojoj „atraktivnosti” za one koji se bave proučavanjem psiholoških i psihopatoloških fenomena. U tom smislu, knjiga *Granična ličnost i njena različita lica* autora Mirjane Divac Jovanović i Dragana Švrakića nesumnjivo predstavlja veliki korak napred u osvetljavanju „različitih lica” tog fenomena. Opiranje potpunom objašnjenju i „neuhvatljivost” granične ličnosti upravo se krije u njenim „mnogim licima” koja se smenjuju kroz svoje naizgled protivrečne pojavne oblike, nestabilnost kao njene jedine stabilne karakteristike, kao i njeno pozicioniranje u prostor „negde između” psihoza i neuroza. Posebam doprinos ove knjige, što autorski tim, koji čine psiholog i psihijatar, izvanredno koristi različite perspektive gradeći jednu komplementarnu i obuhvatnu sliku granične ličnosti i njenog razvoja, psihodijagnostičke indikatore poremećaja i terapijske pristupe u radu s timosobama. Ideje i zaključci koji se u knjizi iznose bazirani su, jednim delom, na nalazima brojnih empirijskih studija a, drugim delom, na zapažanjima i istraživanjima samih autora tokom njihove bogate dijagnostičke i terapijske prakse. Pored obuhvatnog prikaza različitih teorijskih pristupa u koje su uključeni i biološki i psihološki koncepti i modeli, autori zauzimaju kritički osvrt u odnosu na postojeće paradigme i redefinišu klasičan koncept poremećaja ličnosti i nude svoj originalni doprinos razumevanju ovog fenomena posmatrajući graničnost kao nivo a funkcionisanja svih „pravih” poremećaja ličnosti. Drugi značajan doprinos autora jeste pristup lečenju granične ličnosti. U tom smislu, posebno je interesantan prikaz njihovog inovativnog psihoterapijskog pristupa nazvanog Rekonstruktivna interpersonalna terapija, koji je povezan i s prikazom najsavremenijih saznanja o simptomatskoj farmakoterapiji.

Knjiga sadrži predgovor, devet poglavlja i pogovor autora, koji na oko 300 stranica teksta prikazuju fenomen granične ličnosti na izuzetno obuhvatan i sistematičan način. Teško bi bilo reći da je nešto relevantno na ovu temu izostavljeno, tako da je fraza da je tu „sve što ste oduvek hteli da znate o...”, u ovom slučaju o graničnoj ličnosti, sasvim primerena sadržaju knjige, a poglavlja, čiji prikaz sledi nadovezuju se i nadograđuju u logičnom nizu.

U uvodnom poglavlju autori se bave *određivanjem bazičnih koncepata* relevantnih za ličnost i poremećaje ličnosti: konceptima Ega i Selfa, integritetom i identitetom i definišu razlike između normalne, prilagođene i zrele ličnosti u kontekstu razumevanja neprilagođenosti u savremenom društvu. Uvodeći čitaoca u temu poremećaja ličnosti, diskutuju se zajedničke dimenzije zrele i nezrele ličnosti, odnosno uslovi pod kojima se može govoriti da je jedna ličnost „poremećena”. Poseban deo uvodnog poglavlja posvećen je postmodernom shvatanju normalnog i patološkog, pre svega u kontekstu socijalnih promena do kojih je dovela digitalna revolucija, s obzirom na to da savremeni način života s poplavom informacija, „ubrzanjem vremena” i eksplozijom virtuelnog prostora za komunikacije redefiniše mnoge fundamentalne koncepte koji se tiču ličnosti. Autori zastupaju tezu da je fragmentisani self (ili multitematski self) postmodernog čoveka zapravo adaptivni odgovor na činjenicu da se društvo sve više fragmentira u realnom, a organizuje u virtuelnom svetu. Fragmentisana ličnost, s druge strane, obuhvata jezgrovne probleme integracije koji su po definiciji patološki. Nesumnjiv porast incidence poremećaja ličnosti koicidira s liberalizacijom rigidnih etičko-religioznih normi konzervativizma. Liberalizacija normi, naime, oslobađa od osećanja krivice i s tim povezanog neurotskog konflikta, podstičući slobodne forme ponašanja i kreativne potencijale ljudi, ali, kao i druge velike socijalne tranzicije kroz istoriju, to postavlja nove adaptivne zadatke koji potencijalno nose i rizik favorizovanja psihopatologije poremećaja ličnosti. Kako je moralno prosuđivanje i ponašanje bitna odrednica poremećaja ličnosti, dat je pregled porekla, razvoja i funkcije morala, uglavnom kroz prizmu evolucione psihologije. Diskusija o etičkim aspektima prilagođavanja kojom se poglavlje završava stavlja u fokus i socijalni i psihološki diskurs u razmatranju zrele ličnosti i poremećaja ličnosti.

Drugo poglavlje bavi se *konceptualizacijom i klasifikacijom poremećaja ličnosti*. Autori detaljno izlažu istorijat naučnog razmišljanja o toj kategoriji poremećaja, koji je imao svoje preteče u konceptima neurotičnog karaktera i psihopatije, da bi došli do modernog pristupa klasifikaciji i razumevanju tih poremećaja od strane DSM i MKB sistema. Autori komparativno analiziraju ta dva sistema i daju kritički osvrt na njihov razvoj, sve do poslednje verzije DSM V i MKB 11, iznoseći validne argumente da nijedan od ta dva zvanična sistema ne uspeva da pronađe rešenje kako da u dijagnostiku poremećaja ličnosti uključi sve relevantne komponente dijagnoze, počev od kli-

ničkih simptoma pa do dubinskih psiholoških parametara. U kasnijem tekstu autori izlažu svoj koncept za rešenje tog problema i komentarišu razlike u pristupima između psihologije i psihijatrije u dijagnostici poremećaja ličnosti, što predstavlja poseban doprinos ove knjige, s obzirom na to da dva autora pripadaju upravo tim različitim, ali komplementarnim profesijama.

U trećem poglavlju autori predstavljaju vodeće *kategorijalne i dimenzionalne modele poremećaja ličnosti*. U ovom poglavlju definiše se modifikovani dimenzionalni model koji uključuje procenu jezgrovnih dimenzija (objektni odnosi, identitet, testiranje realnosti, mehanizmi odbrane itd.), kao i ponašanje fasade (specifična ponašanja, emocije, interprersonalni odnosi itd.) u cilju postavljanja kategorijalnog određenja poremećaja ličnosti. Autori operacionalizuju pojedinačne tipove normalne adaptacije u odnosu na patološke adaptacije poremećaja ličnosti i idenitifikuju kvalitativne razlike između normalne i poremećene ličnosti, kao i zajedničke karakteristike svih pravih poremećaja ličnosti. Ovde se uvodi ideja, koja će kasnije u knjizi biti detaljno razrađena, o graničnom poremećaju kao nivou funkcionisanja koji je zajednički svim pravim poremećajima ličnosti, a ne kao posebnom tipu poremećaja ličnosti.

U četvrtom poglavlju knjige autori prezentuje glavne *teorijske modele nastanka i razvoja poremećaja ličnosti*. Detaljno je predstavljen psihodinamski koncept poremećaja ličnosti, s posebnim naglaskom na Kernbergovom i Kohutovom doprinosu razumevanju tih pojava. Takođe je istaknut doprinos teorija objektnih odnosa, afektivne vezanosti i relacione psihoanalize kada je u pitanju psihodinamika poremećaja ličnosti. Detaljno je prikazan Psihobiološki model temperamenta i karaktera, kao i biogenetika poremećaja ličnosti. Prikazom su obuhvaćeni i kognitivno-bihejvioralni i humanistički pristupi, što uključuje interpersonalni pristup, sistemske i razvojne koncepte, kao i integrativni vulnerabilnost-stres model tih poremećaja.

U narednim poglavljima, predstavljene su *suštinske odrednice vezane za konceptualizaciju poremećaja ličnosti* kod kojih je postignut konsenzus većine autora. Autori prave distinkciju i diskutuju neprilagođenu ličnost kao samoorganizujući sistem, nezrelu ličnost i neuspeh adaptacije, a fragmentisanu ličnost kao neuspeh integracije. S tim u vezi, predlaže se procena mentalnog funkcionisanja preko dimenzionalnog koordinatnog sistema dijagnostike u kojem se graničnost definiše kao dimenzija na kontinuumu nivoa funkcionisanja ličnosti. Autori argumentuju stav da je zajednička dimenzija pravih poremećaja ličnosti zapravo *granični nivo funkcionisanja* predstavlja parametre kliničke procene graničnog nivoa funkcionisanja, objedinjujući koncepte neoklasične psihoanalize, teorije objektnih odnosa, relacione psihoanalize i savremenih humanističkih pristupa.

Sedmo poglavlje bavi se *psihoterapijom poremećaja ličnosti*, odnosno osoba koje funkcionišu pretežno na graničnom nivou. Najpre se komentariše

interaktivni odnos psihoterapije i farmakoterapije, a onda se daje sažet prikaz i komparativna analiza savremenih priznatih psihoterapijskih pristupa graničnim poremećajima (TFP, DBT, SFT, MBT). U rezimeu je dat pregled bazičnih principa, ciljeva psihoterapije i stadijuma psihoterapijskih promena oko kojih postoji relativan konsenzus autora i pristupa. Sledeći originalan doprinos autora jeste prikaz njihovog integrativnog pristupa, nazvanog *Rekonstruktivna interpersonalna psihoterapija graničnih poremećaja*, tj. poremećaja ličnosti (RIP), koji predstavlja integraciju humanističke i psihodinamske paradigme u terapijskom pristupu. Ovo poglavlje otvara mnoga pitanja koja muče terapeute koji se bave psihoterapijom tih zahtevnih pacijenata, ali i odgovara na njih s pozicije kliničara koji se dugo godina u praksi bave terapijom graničnih poremećaja. Autori dalje diskutuju paradoksalni položaj psihoterapije u savremenom društvu, od koje se očekuje da precizno definiše, dijagnostikuje i efikasno leči psihopatološke fenomene, a da ih pritom ne etiketira, pa ni kvalifikuje zbog brige da ne dođe do potencijaln zloupotrebe ljudskih prava koju procena mentalnog zdravlja sobom nosi. Poglavlje se završava interesantnom analizom evolucije psihoterapije, od moderne do danas, sa originalnom vizijom budućnosti psihoterapije u uslovima novih adaptivnih zadataka digitalnog doba.

Iza prikaza psihoterapije sledi i prikaz *principa i rezultata savremenih istraživanja psihoterapije i njenih efekata*, s posebnim osvrtom na rezultate istraživanja efikasnosti psihoterapije poremećaja ličnosti. Prikazani su rezultati najznačajnijih istraživanja u poslednjih desetak godina, i to posebno dugoročnih i kratkoročnih efekata psihoterapije graničnih poremećaja, kao i komparacija istraživanja psihoterapijske efikasnosti različitih terapijskih modaliteta. Istraživanja pokazuju da je psihoterapija nedvosmisleno efikasna u terapiji poremećaja ličnosti, kao i da dugotrajnije, dubinske psihološke terapije, koje obezbeđuju korektivno emocionalno iskustvo, imaju veću efikasnost i trajnije pozitivne efekte.

U završnom poglavlju koje se bavi farmakoterapijom, autori diskutuju alternativne pristupe farmakoterapiji poremećaja ličnosti. Najspeficiji pristup predstavlja *kauzalna farmakoterapija*, koja ciljano modifikuje pretpostavljene neurobiološke mehanizme u pozadini ekstremnih ponašanja. Uprkos nesumnjivom napretku u poslednje dve decenije, kazualna farmakoterapija poremećaja ličnosti je, nažalost, i dalje ideal koji nije u potpunosti dostignut, jer je razumevanje mehanizama u pozadini složenih ponašanja još uvek nedovoljno precizno. Najmanje specifičan pristup jeste farmakoterapija „po analogiji”, jer se bazira na simptomatskoj sličnosti određenih „velikih” mentalnih poremećaja i njihovih blažih kliničkih varijanti, kao što su, na primer, Manična epizoda i Antisocijalni poremećaj. Tako nespecifican pristup, koji nije baziran na teoriji, niti testira hipoteze, pre može da zamagli nego da osvetli mehanizme u pozadini fenomenologije poremećaja ličnosti.

Realni napredak u farmakoterapiji tih poremećaja jeste dimenzionalno/domenski pristup koji tretira četiri domena afekata i/ili ponašanja koji su zajednički različitim poremećajima ličnosti. Ta četiri domena su: agresivnost i problem kontrole ponašanja, problem raspoloženja i afektivni simptomi, domen anksioznosti i kognitivno-perceptualne distorzije, uključujući psihotične simptome. Autori ukazuju na to da psihoterapija i farmakoterapija poremećaja ličnosti imaju dvosmeran modulirajući odnos: oba pristupa, uz nezavisne efekte, imaju i interaktivni efekat tipa pozitivne povratne sprege. Farmakoterapija stabilizuje afekte i ponašanja koji ometaju psihoterapiju. S druge strane, sazrevanjem ličnosti i razvojem prosocijalnih emocija kroz psihoterapiju ublažavaju se ekscesivna ponašanja i s njima povezane primarne emocije, prvenstveno strah i bes, koje sami pacijenti najteže podnose.

* * *

Pored doprinosa konceptualizaciji fenomena i lečenju granične ličnosti, kao i pružanja odgovora na mnoga pitanja i dileme u vezi sa dijagnostikom i terapijom graničnih stanja, treba istaći pažljivi otklon autora od korišćenog termina *adaptacije*, koji se često razume kao puko prilagođavanje osobe na spoljne zahteve, pa samim tim svako odstupanje od uklapanja u socijalnu zajednicu olako može da se „psihijatrizuje”, a da se istovremeno poništavanje individualnosti kao znaka „normalnosti” favorizuje. Autori prepoznaju rizik od toga da se svaki oblik neprilagođenosti proglašava poremećajem (posebno onda kada su upravo ti spoljni uslovi poremećeni), zbog čega za razumevanje granične ličnosti koriste koncept *integracije*, kao usklađivanja osobe sa okolinom, ali i sa „samim sobom”, odnosno sa specifičnostima različitih unutrašnjih aspekata ličnosti.

Autori se u knjizi zalažu za očuvanje naučnog pristupa u proceni ličnosti i patoloških fenomena, istovremeno promovišući poštovanje za ljude koji se obraćaju za psihološku pomoć kroz stav „da je *slabost* u nepoznavanju sebe, a ne u traženju pomoći. Ljudi koji se obraćaju za pomoć zbog psiholoških problema pokazuju uvid koji predstavlja *snagu* i pokazuju hrabrost da se suoče sa svojim problemima”. Humanistički pristup autora toj temi argumentovano pruža nadu za promenu.

Iako je tekst namenjen prvenstveno profesionalcima u oblasti kliničke psihologije i psihijatrije, autori su uspeli da pronađu pristup u kojem o složenim, stručnim temama pišu na jasan i razumljiv način, tako da knjigu može čitati i šira zainteresovana publika. Tekst je obogaćen i pažljivo odabranim citatima iz filozofije i književnosti, kroz koje različiti mislioci u svojim lucidnim zapažanjima o ljudskoj prirodi, ilustruju ono što psihologija i psihijatrija kao nauke nastoje da objasne.

Na kraju, može se reći da granična ličnost i dalje predstavlja poseban izazov za psihologe i psihijatre. Izgleda da ovaj fenomen postaje još

interesantniji danas kada su granice „normalnosti” i „patologije” zamagljenije možda više nego ikad ranije. Upravo posmatranje i tumačenje geneze fenomena graničnosti u kontekstu savremenog društva, odnosno kulture u najširem smislu, a koja se ogleda u liberalizaciji vrednosnog orijentacionog okvira, čini ovu knjigu dodatno aktuelnom i zanimljivom. Naime, savremeni vrednosni „alternativizam” otvara područja slobode delovanja i promišljanja, ali za slabo integrisane osobe i teškoće zauzimanja „ispravne” vrednosne perspektive koja ne pruža jasna usmerenja, dodatno stvara rizike za fragmentaciju. Dosljedno tome, i sami autori odriču se pretenzija da je takav pristup graničnoj ličnosti „najispravniji” ili jedini moguć i ostavljaju iznete ideje „otvorenim za neke buduće debate i usaglašavanja, u nadi da će postati inspiracija za dalja istraživanja u oblasti psihologije ličnosti i poremećaja adaptacije”.